

درس ۳: سیاست و حکومت در عصر قاجار

آقامحمدخان پسر بزرگ محمدحسن خان قاجار به عنوان گروگان در شیراز پایتخت کریم خان بود و مورد مشورت کریم خان قرار می‌گرفت.

اقدامات آقامحمدخان:

- ۱- پیش از سلطنت:
- (الف) رفتن به استرآباد (گرگان) و متحد کردن افراد ایل قاجار با خود بعد از مرگ کریم خان
(ب) تصرف نواحی شمالی و مرکزی ایران
(ج) انتخاب تهران به عنوان پایتخت
(ه) سرکوب طغیان حاکم بر گرجستان
(د) غلبه بر لطفعلی خان زند
(ه) تاجگذاری در تهران

۲- بعد از تاجگذاری:

- (الف) حمله به خراسان: اهداف: ۱- برچیدن حکومت جانشینان نادر ۲- دستیابی به جواهرات و غنائم نادر
(ب) حمله به قفقاز: اهداف: ۱- برقراری نظم و امنیت ۲- نتیجه: قتل آقامحمدخان توسط همراهانش

ویژگی‌های حکومت آقامحمدخان:

- متثبت: تلاش برای: ۱- ایجاد یکپارچگی سیاسی، ۲- بازگرداندن حاکمیت دولت مرکزی
منفی: بی‌رحمی و کینه‌توزی در برخورد با مخالفان و رقیبان ← علت: ستم‌های دوران کودکی و نوجوانی

فتحعلی شاه (باباخان) جانشین آقامحمدخان:

- ۱- اقدامات: (الف) سرکوب شورش‌های داخلی (ب) تحکیم پادشاهی در خاندان قاجار
۲- وضعیت دوران سلطنت: (الف) تهاجم نظامی روسیه به ایران (ب) رقابت انگلیس و فرانسه برای نفوذ سیاسی و اقتصادی در ایران
۳- ویژگی‌های حکومت: (الف) متثبت: موفقیت در حفظ یکپارچگی کشور و سامان دادن به اوضاع
(ب) منفی: ناکامی در مقابله با تهاجم نظامی و نفوذ سیاسی کشورهای اروپایی

محمدشاه:

- ۱- چگونگی به سلطنت رسیدن: (الف) با تدبیر میرزا ابوالقاسم خان قائم مقام فراهانی
(ب) سرکوب چند تن از عموها و برادران خود
- ویژگی: سر و سامان دادن به امور کشور
- اقدامات: ۱. ایستادگی در مقابل زیاده‌خواهی انگلیس‌ها
۲. تلاش برای کاستن از دخالت محمدشاه و درباریان در امور کشور
- نتیجه اقدامات: دسیسه‌گری مخالفان و برکناری و قتل او
- (ب) حاج میرزا آقاسی (مراد و معلم شاه) ویژگی: افزایش نفوذ روسیه و انگلیس در ایران
- ۲- صدر اعظم‌های محمدشاه:

ناصرالدین شاه قاجار:

ویژگی‌ها:

- ۱- سر و سامان دادن به اوضاع کشور
- ۲- اجرای برنامه منسجم برای اصلاح امور سیاسی و اقتصادی
- ۳- اقدامات امیرکبیر: میرزا تقی خان را با لقب امیرکبیر به صدارت رساند
- ۴- افزایش نفوذ روسیه و انگلیس در ایران برای کسب امتیازات اقتصادی
- ۵- داشتن شور و اشتیاق فراوان به نوگرایی و اخذ تمدن اروپایی

مسافرت او به کشورهای اروپایی و دیدن این کشورها

مشوق شاه به این مسافرت‌ها: میرزا حسین خان سپهسالار

برنامه‌های میرزا حسین خان سپهسالار:

ب) جلب سرمایه‌گذاری خارجی در ایران

الف) اصلاح تشکیلات سیاسی و اداری

ب) تردیدهای شاه

دلایل بی‌نتیجه ماندن برنامه‌های او:

الف) مخالفت‌های داخلی

علت تردیدهای شاه:

با وجود درک ضرورت نوگرایی و جبران عقب‌ماندگی اما از نتایج سیاسی آن که کاهش قدرت شاه بود و حشت داشت به عنوان مثال به دارالفنون و انتشار کتاب و روزنامه علاقه داشت اما از نشر افکار سیاسی جدید و مشروطه خواهی و حشت داشت نتیجه کلی این امر: اصلاحات زمان ناصرالدین شاه منجر به تغییرات اساسی نشد

- ۵- پرداختن به شعر و نقاشی و شکار در سال‌های آخر سلطنت
- ۶- قتل ناصرالدین شاه توسط میرزا رضا کرمانی شاگرد سید جمال سرانجام امیرکبیر: با دسیسه مخالفان داخلی و خارجی به قتل رسید و اصلاحاتش به نتیجه نرسید

نظام سیاسی و اداری در دوره قاجار:

۱- شاه: نظام حکومتی ایران تا قبل از مشروطه: پادشاهی مطلقه و استبدادی

ویژگی‌ها:

الف) شاه در رأس قدرت بود

ب) عزل و نصب‌ها و اعلام جنگ و صلح توسط شاه صورت می‌گرفت

ج) شاه سه قوه قانگذاری - اجرایی و قضاؤت را در اختیار داشت

د) شاه خود را مالک جان و مال مردم می‌دانست

ه) شاه نمی‌توانست به طور کامل قدرت استبدادی خود را به کار بندد

دلایل: ۱- ابزارهای لازم مانند: نظام اداری کارآمد و ارتش ثابت برای این کار را نداشت

۲- نفوذ اجتماعی و دینی روحانیت شیعه

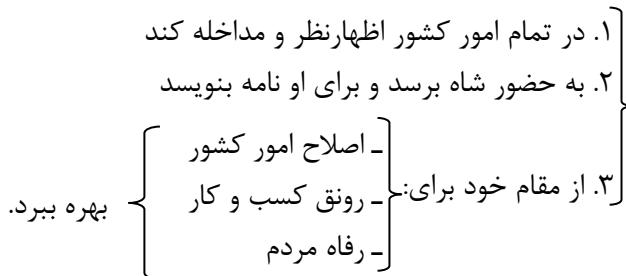
۳- قدرت سیاسی و نظامی ایلات

۴- قدرت‌های استعمارگر

و) زنان حرم‌سرا و ندیمه‌ها نفوذ زیادی در درون و بیرون دربار داشتند

۲- صدراعظم: بعد از شاه قرار داشت

الف) صدراعظم با اختیاراتی که داشت میتوانست:

ب) صدراعظمها امنیت جانی و مالی نداشتند و عده زیادی با دسیسه درباریان یا بدگمانی و خشم شاه به قتل رسیدند.

۳- والیان و حاکمان ایلات و ولایات:

ویژگی‌ها:

الف) از بین خاندان‌های زمین دار - اعیان یا بزرگان محلی، سران ایلات و عشایر و شاهزادگان برگزیده می‌شدند

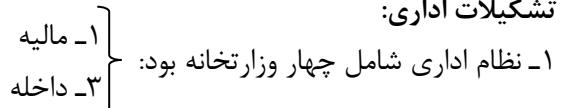
ب) تا حدودی خود مختار بودند و بخش اعظم درآمد منطقه تحت فرمان را برای خود نگه می‌داشتند

ج) شاهان قاجار از طریق ازدواج با آنها به دنبال گسترش نفوذ و تحکیم سلطنت خود بودند

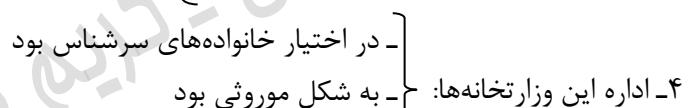
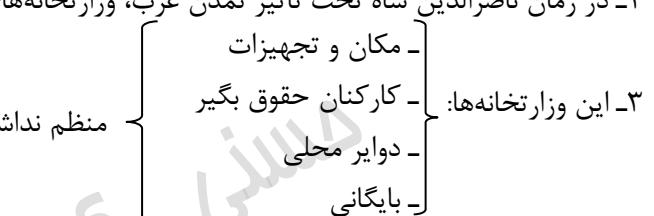
د) اداره ایالت آذربایجان با مرکزیت تبریز بر عهده ولیعهد بود

یک نکته: بسیاری از شاهان قاجار و کارگزاران آنها در مقابل مردم ظالم، اما در مقابل بیگانگان ضعیف بودند

تشکیلات اداری:

۲- در زمان ناصرالدین شاه تحت تأثیر تمدن غرب، وزارتخانه‌های دیگر اضافه شد

۵- پرسابقه‌ترین و گسترده‌ترین وزارتخانه‌های وزارت مالیه

دوگونه محاکم سازمان قضایی در دوره قاجار:

۱- محاکم عرف: الف) رسیدگی به تخلفات سیاسی و امنیتی مثل: شورش، سرقت، نزاع و...

ب) اداره: توسط قضاتی که از مأموران دولتی اطاعت و حقوق می‌گرفتند

۲- محاکم شرع:

الف) رسیدگی به دعاوی مدنی مثل: دعاوی خانوادگی، ملکی و ارث

ب) اداره: توسط روحانیون که از طرفین دعوا حقوق می‌گرفتند

تشکیلات نظامی:

سپاه آقامحمدخان: جنگاورانی از ایل قاجار و ایل‌های متعدد که مجهز به تیر و کمان، گز و شمشیر و تفنگ فتیله‌ای بودند

اصلاح و تجدید سازمان ارتش:

۱- توسط عباس میرزا

الف) دلایل: ناکارآمدی سپاه ایران در جنگ با روسیه

ب) چگونگی انجام: استفاده از دانش و تجربه کارشناسان نظامی فرانسه و انگلیس

- ج) نتیجه: به دلیل:
- پیمان شکنی دولت فرانسه
 - بد عهدی دولت انگلیس
 - موانع و مشکلات داخلی

۲- توسط امیرکبیر

اقدامات: الف) تلاش برای ایجاد ارتضیح حرفه‌ای و دائم

ب) آموزش دانش نظامی جدید و تقویت توان جنگی و دفاعی کشور با تأسیس دارالفنون

نتیجه: مانند سایر اقداماتش به فراموشی سپرده شد

۳- توسط ناصرالدین شاه

اقدام: واگذاری امتیاز تأسیس یک واحد نظامی حرفه‌ای با عنوان بریگاد قزاق به روسیه

بریگاد قزاق: الف) تشکیلات نظامی منظم بود که تا اواخر دولت قاجار تحت فرماندهی افسران روسی بود

ب) در اوج گسترش کمتر از ده هزار نفر بودند

ج) وظایف:

۱- نیروی نگهبان شاه و خاندان سلطنتی

۲- دفع کننده شورش‌ها و اعتراضات داخلی

۳- عدم کارایی در حفظ مرزها و مقابله با هجوم خارجی

روابط خارجی:

رقابت بین کشورهای اروپایی همزمان با تشکیل دولت قاجار:

۱- رقابت بین انگلیس، روسیه و فرانسه بود

۲- رقابت با اتکا بر الف) تغییرات سیاسی اجتماعی، ب) پیشرفت‌های علمی و صنعتی و اقتصادی

۳- رقابت با هدف تسلط بر سایر کشورها از جمله ایران بود

عکس العمل ایران: غافلگیر شدن به علت: ناآگاهی از تغییر و تحولات کشورهای اروپایی و نداشتن آمادگی لازم

رابطه ایران و روسیه:

الف) رابطه سیاسی و نظامی

تلash روسیه برای تسلط بر مناطق شمالی ایران و عثمانی از زمان پترکبیر: نتیجه

۱- در زمان نادر و آقامحمدخان، روسیه وادر به عقب‌نشینی شد علت: اقتدار نظامی ایران

۲- در زمان فتحعلی شاه: آغاز جنگ‌های ایران و روسیه:

الف) جنگ اول:

علت: حاکم گرجستان خود را تحت حمایت روسیه قرار داد حمله روسیه به قفقاز و تصرف گرجستان

نتیجه: پیروزی روسیه و انعقاد قرارداد گلستان

دلایل: ۱- ضعف سیاسی و نظامی ایران ۲- پیمان شکنی فرانسه و انگلیس

ب) جنگ دوم:

۲- ادعاهای ارضی جدید روسیه

۴- فتوای جهاد روحانیون

۳- فریاد کمک خواهی مردم مناطقی که در عهدنامه گلستان از ایران جدا شد

نتیجه: در ابتدا: آزادی برخی مناطق اشغالی به فرماندهی عباس میرزا

۱- وارد شدن روسیه با تمام قوای جنگی در نهایت: پیروزی روسیه و بسته شدن عهدنامه ترکمنچای

۲- خودداری انگلیس در کمک مالی و نظامی به ایران

۳- ناتوانی فتحعلی شاه در تأمین سپاه

۴- سستی برخی فرماندهان مانند آصف الدوله نتایج قراردادهای گلستان و ترکمنچای و آخال (ایران و روسیه)

۱- گلستان:

الف) مناطقی در غرب دریای مازندران، مانند گرجستان، داغستان، ارمنستان و... به روسیه واگذار شد.

ب) رود ارس مرز دو کشور شد

ج) محروم شدن ایران از داشتن کشتی جنگی در دریای خزر

۲- ترکمنچای:

الف) دادن ۵ میلیون تومان غرامت به روسیه

ب) واگذاری حق مصونیت قضایی (کاپیتولاسیون) به اتباع روسیه

ج) واگذاری ایروان و نخجوان به روسیه

۳- آخال: واگذاری مناطق وسیعی در شرق دریای مازندران به روسیه (خوارزم، ماوراءالنهر)

ب) روابط تجاری و اقتصادی:

قراردادهای ایران و روسیه:

الف) قرارداد تجاری که ضمیمه ترکمنچای بود ← نفوذ اقتصادی روسیه در ایران و تسلط بر بازار نیمه شمالی ایران

ب) قراردادهای تأسیس بانک استقراضی - شیلات شمال - تشکیل نیروی قزاق ← روسیه در رقابت با انگلیس این امتیازات را گرفت

رابطه ایران و انگلیس:

توجه انگلیس به ایران:

علت: سلطه استعماری انگلیس بر هند و توجه بیشتر به ایران

اقدامات انگلیس:

الف) اعزام سفیران کارکشته به ایران و امضای قراردادهای مجمل و مفصل

هدف: ۱- افزایش نفوذ سیاسی و اقتصادی خود در ایران

۲- جلوگیری از ورود رقیبان به هند از راه ایران

۱- در اوایل دوره قاجار:

ب) حضور در خلیج فارس و تسلط بر برخی جزایر

هدف: گسترش نفوذ سیاسی - اقتصادی و نظامی خود در این منطقه راهبردی (استراتژیک)

۲- اواخر حکومت فتحعلی شاه - و حکومت محمدشاه و ناصرالدین شاه:

هدف سیاسی و نظامی انگلیس: تلاش برای جدا کردن مناطق شرقی ایران و ایجاد منطقه حائل در مرازهای هندوستان

الف) حمایت از حاکم نافرمان هرات و دیگر امیران شورشی افغان
 ب) جلوگیری از سرکوب این شورش‌ها توسط ایران با اقدامات سیاسی و نظامی
 ج) تحمیل معاهده پاریس به دولت قاجار و جدا کردن افغانستان و هرات از ایران
 د) تحمیل قرارداد گلد اسمیت و جدا کردن مناطقی از سیستان و بلوچستان از ایران و ضمیمه کردن آن به هند

هدف اقتصادی انگلیس: کسب امتیازات اقتصادی در رقابت با روسیه مانند رویتر، بانک شاهنشاهی و توتوون و تنباكو ←
 نگرانی مردم به ویژه بازرگانان و روحانیون از تسلط بیگانگان بر اقتصاد و منابع تولید ← نتیجه برپایی شورش‌ها و اعتراضات
 مهمترین - قیامی به رهبری حاج ملاعلی کنی علیه امتیاز رویتر ← نتیجه لغو امتیاز ←
 - قیامی به رهبری میرزا شیرازی علیه امتیاز تنباكو ← نتیجه تحريم مصرف توتوون و تنباكو با فتوای ←
 نتیجه این روحانی ← نتیجه لغو امتیاز

رابطه ایران و فرانسه:

اهداف ناپلئون (فرانسه) همزمان با حکومت دوره قاجار:

حمله و تصرف مصر و سپس هند: ← دلیل:

۱- انگلیس مانع بزرگی در مقابل سیاست‌های توسعه طلبانه او بود

۲- به علت جزیره‌ای بودن انگلیس و نیروی دریایی قوی آن توان مقابله مستقیم با آن را نداشت

نتیجه حمله به مستعمرات انگلیس (مصر و هند)

علت برقراری رابطه بین: ← دستیابی به هند از راه ایران
 ایران ← علت نیاز فتحعلی شاه به یک متحد قدرتمند به علت جنگ با روسیه

نتیجه عهدنامه فین کن اشتاین:

- در ابتدا: ورود هیئتی نظامی از فرانسه به ایران برای تعلیم و تجهیز سپاه ایران

- در نهایت: صلح روسیه با فرانسه و بازگشت هیئت نظامی به فرانسه و قطع رابطه

رابطه ایران و فرانسه بعد از فین کن اشتاین: بسته شدن قراردادهای بازرگانی و همکاری‌های فرهنگی ← نتیجه مهمترین: واگذاری
 امتیاز کاوش‌های باستان‌شناسی

رابطه ایران و عثمانی:

۱- روابط سیاسی و نظامی:

الف) کم بودن درگیری نظامی بین دو کشور ← علت درگیری هر دو کشور با اروپاییان

۱- اختلافات مرزی

ب) اوج درگیری میان محمدشاه و فتحعلی شاه ← علت ۲- بدرفتاری با زائران عتبات

۳- مشکلات تجاری

۱- مذاکره دو کشور با وساطت روسیه و انگلیس

۲- بسته شدن قرارداد صلح ارزنه الروم اول و دوم

۲- روابط بازرگانی و فرهنگی:

توضیحات: الف) عثمانی مسیر آشنایی ایرانیان با پیشرفت‌های اروپاییان بوده

ب) ۱) شکل گیری دسته‌بندی‌های سیاسی و نظامی جدید در اروپا ← نتیجه عثمانی با شعار اتحاد اسلام اندیشمندان ایران

۲) نفرت مردم ایران از روسیه و انگلیس

را به سوی خود جلب کرد

رابطه ایران با سایر کشورها:

تلاش دولت قاجار برای رابطه با کشورهای غیر از روسیه و انگلیس (مانند آمریکا، اتریش، ایتالیا و بلژیک) علت: کاهش نفوذ و دخالت روسیه و انگلیس در ایران نتیجه: عدم موفقیت
 علت - سنگ اندازی روسیه و انگلیس
 - بی رغبতی این کشور